

RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA TA‘LIMNI MOLIALASHTIRISH VA BO‘LAJAK MENEJERLARNI IQTISODIY FAOLIYATGA TAYYORLASH

Isayeva Nargiza Xamidovna

Nizomiy nomidagi TDPU “Ta‘lim menejmenti” kafedrası v/b dotsenti

Omonxonova Muslimaxon Paxlavonxo‘ja qizi

Nizomiy nomidagi TDPU Maktab menejmenti ta‘lim yo‘nalishi 4 kurs talabasi

Annotatsiya:

Raqamlashtirish sharoitida Yangi O‘zbekistondagi ta‘lim tizimini rivojlantirishning iqtisodiy-ijtimoiy masalalari, rahbar kadrlarni tayyorlashda iqtisodiy savodxonligi va bu sohani investitsiyalashning dolzarb muammolari, uning yechimlari keltirilgan. Jahon amaliyotida qo‘llanayotgan ta‘lim muassasalarini moliyalashtirishning mablag‘lardan samarali foydalanish va ta‘lim sifatini oshirishni rag‘batlantiruvchi yangi yo‘llarini qidirib topish kabi ta‘lim tizimini rivojlantirish mexanizmlari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: Ta‘lim, ta‘lim tizim, xususiy ta‘lim, O‘zbekiston, rivojlantirish, iqtisodiyot, xususiy, investitsiya, moliyalashtirish, xorij.

Bugungi zamonaviy jamiyatda inson faoliyatining eng keng sohalaridan biri — bu ta‘lim hisoblanadi. Oxirgi yillarda ta‘limning ijtimoiy roli ortib, dunyoning aksariyat davlatlarida ta‘limning barcha turlariga bo‘lgan munosabat o‘zgardi. Ta‘lim ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyotning bosh, yetakchi omili sifatida qaralmoqda. Bunday e‘tiborning sababi zamonaviy jamiyatning eng muhim qadriyati va asosiy kapitali — bu yangi bilimlarni izlash, egallash va nostandart qarorlar qabul qilishga qodir bo‘lgan inson hisoblanadi. Shunday ekan, hozirgi davrda ta‘lim shaxs va jamiyatni rivojlantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. So‘nggi 3–4 yil ichida O‘zbekistonda ham ta‘lim tizimiga boshqacha yondashish zarurligi dolzarb masalaga aylandi. Jumladan, prezidentning «Xalq ta‘limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi va «Osiyo taraqqiyot banki bilan hamkorlikda Toshkent shahri va Toshkent viloyatida davlat-xususiy sheriklik asosida davlat umumiy o‘rta ta‘lim maktablarini tashkil etish to‘g‘risida»gi (loyiha), Vazirlar Mahkamasining «Nodavlat ta‘lim tashkilotlari faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi qarorlarida ham bunday tashabbus faol qo‘llab-quvvatlanayotganini ko‘rish mumkin.

Mehnat jamoasini muvaffaqiyatli boshqarish uchun rahbar ishbiarmon, bilimli, siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy bilimlarga va axloqiy fazilatlarga ega bo‘lishi kerak. Ishbiarmonlik fazilatlari yuqori ilmiy, texnik va iqtisodiy tayyorgarlikka asoslangan holda rahbarning davlat

qonunchiligi, pedagogika, tashkiliy ko'nikmalar sohasidagi bilimlari bilan tavsiflanadi. Rahbarning iqtisodiy fazilatlari korxonaning faoliyati bilan bevosita bog'liq. Ayniqsa, savdo bozorlaridagi raqobatning kuchayishi, raqobatchilarning ko'payishi tufayli savdo bozorlarining qisqarishi, moddiy va xom ashyo pasayishi, inqiroz hodisalarining mavjudligi va boshqa holatlar yuz berganda namoyon bo'ladi. Yuqoridagilarning barchasi tez sur'atlarda rivojlanayotgan yangi zamonaviy sharoitlarga javob beradigan, korxonada darajasidagi boshqaruv tizimlarini talab qiladi va rahbarning shaxsiy fazilatlariga qat'iy talablar qo'yadi. Rahbarning iqtisodiy savodxonligi quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- rahbarning iqtisodiy jihatdan voqea hodisalarni tahlil qilish;
- iqtisodiy voqea va hodisalarga baho berish, qaror qabul qilish;
- shaxsni o'z turmush tarzini erkin tanlashi;
- tanlov oqibatini ko'z o'ngiga keltira olishi tushuniladi.

Ta'limning bo'lajak rahbarlarini tayyorlashda ularning iqtisodiy savodxonligini oshirish, maktabni moliyalashtirish, xususiy va chet el investitsiyasini jalb qilish masalalarini o'rgatish lozim. Hozirgi vaqtda xususiy maktablarning ochilishi rahbarlarning har tomonlama bilimlarga ega bo'lishiga talab qo'yadi. Bundan tashqari, xususiy maktab ochish uchun litsenziya olish jarayonining soddalashtirilishi, shuningdek, ularga shahodatnoma va attestatlarni berish huquqi berilishi natijasida nodavlat umumta'lim muassasalari soni 6 baravarga oshib, 150 taga yetdi. Xususiy ta'lim hamisha o'zini oqlagan. Buni boshqa davlatlar tarixidan ham bilib olish mumkin. Dunyoda dovrug' qozongan universitet yoki maktablarning aksariyati xususiy sektorga tegishli. Misol uchun, Harvard universitetining o'zi dunyoga 75 nafar Nobel mukofoti sovrindorlarini yetishtirib bergan. Mamlakat bo'yicha eng ko'p muvaffaqiyatga erishgan kishilar ham aynan shu universitet bitiruvchilaridir. Bunday misollarni yana ko'plab keltirish mumkin.

2020-yilda davlat byudjetining talon-taroj qilingan 246 mlrd. so'm ichida eng katta ulush Xalq ta'limi vazirligi tizimida amalga oshirilgan - 96,6 mlrd. so'm talon-taroj qilingan. Bu faqat bizga ma'lumlaridir. Demakki ta'lim tizimi kelajagi, uni islohotlari albatta uni to'g'ri moliyalashga bog'liqdir. Agar ta'lim tizimini modernizatsiyalashni istasak, avvalo ajratib berilgan pullar to'g'ri sarflanishini nazoratga olish lozim. Jahon amaliyotida ta'lim muassasalarini moliyalashtirishning mablag'lardan samarali foydalanish va ta'lim sifatini oshirishni rag'batlantiruvchi yangi yo'llarini qidirib topish ta'lim tizimini rivojlantirish yo'lidagi harakatlarning o'ziga xos xususiyati hisoblanadi. Bu harakatlar ta'lim sohasidagi birinchi darajali vazifalarni hisobga olgan holda quyidagi tamoyillarni ta'minlashga qaratilgan:

- ta'limning hammabopligi (ham jismoniy, ham moliyaviy jihatdan);
- ta'lim sifati va natijalari;
- tenglik bir xil ehtiyojli o'quvchilar mablag'lar bilan bir xil darajada ta'minlanadilar; muhtojroq o'quvchilar ko'proq mablag' oladilar;

- samaradorlik: tashqi samaradorlik – ta‘lim tizimi jamiyatga ishchi kuchini tayyorlaydi, shundan kelib chiqqan holda bu sohaga qilinayotgan xarajatlarning samaradorligini hisobga olib mablag‘lar safarbar etiladi;

- ichki samaradorlik – eng kam xarajat qilib ko‘proq natijalarga erishish. Rivojlanayotgan mamlakatlarda haligacha ta‘limni moliyalashtirish manbasi asosan, bandlikka ko‘maklashish jamgarmasi, xususiylashtirilgan korxonalaridan tushgan mablag‘lar hamda davlat byudjetidan iborat bo‘lmoqda. Shu bilan birga moliyalashtirish tarkibida davlat byudjeti ulushi 78-95% gachani tashkil etmoqda. Demak, bugungi kunda byudjet mablag‘larini boshqarish ta‘limni iqtisodiy boshqarishda ustuvor ahamiyatga ega.

Hozirgi vaqtda oliy ta‘limni moliyalashtirish bilan bog‘liq bir nechta tendensiyalarni farqlash mumkin. Birinchisi — mazkur sohaga xarajatlar tarkibida davlat ulushining qisqarishi. Bu hol rivojlanayotgan mamlakatlardagina emas, balki iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda ham kuzatiladi. Masalan, xarajatlar sezilarli darajada qisqarishi Buyuk Britaniya, Avstraliya va Yangi Zelandiya kabi mamlakatlarda yuz berdi. Ba‘zi mamlakatlarda moliyalashtirishning pasayishi yuz bergani yo‘q, ayrim mamlakatlarda esa, u amalda hatto ko‘paydi (Avstraliya, Shvetsiya, Portugaliya). Ikkinchi tendensiya oliy ta‘lim odatda bepul bo‘lgan mamlakatlarda o‘qish uchun haq to‘lash tartibini joriy etish hisobiga mablag‘larning qaytishini ko‘paytirish yoki mazkur amaliyot mavjud bo‘lgan mamlakatlarda haq miqdorining o‘sishi bilan bog‘liq. Ilgari ko‘pgina mamlakatlarda oliy ta‘limdan erkin bahramand bo‘lish imkoniyati ta‘minlangan bo‘lsa, endilikda ayrim mamlakatlarni (masalan, Braziliya, Shri-Lanka, Tanzaniya va Yevropaning bir qator mamlakatlarini) istisno etganda aksariyat oliy o‘quv yurtlari o‘qish uchun haq olmoqda. Natijada ko‘pgina o‘quv yurtlari bozorda talab mavjud bo‘lgan faoliyat turlarini rivojlantirmoqdalar, chunonchi: xizmatlar (asosan maslahat xizmatlari), buyumlar, patentlarni sotmoqdalar.

Hozirda O‘zbekistondagi ta‘lim tizimiga investitsiya kiritish afzalliklari quyidagilar:

- Davlat tomonidan ta‘lim tizimidagi islohotlarni keng qo‘llab-quvvatlanishi, jahon ilg‘or tajribalarini bosqichma-bosqich kiritilishi.

- O‘zbekiston aholisining xususiy maktab va oliy ta‘limga bo‘lgan talabning kuchliligi. Hozirda O‘zbekistonda xususiy maktablar va nodavlat OTM larga qabul qilinuvchilar va xususiy maktablar soni ortishi o‘rtasida sezilarli bog‘liqlik mavjuddir.

- Ta‘lim tizimi xizmatlari bozoridagi noelastiklik. Hozirda ta‘lim xizmatlari 10% ga oshirilishi unga bo‘lgan talabning kamroq kamayishiga olib keladi. Bu degani hatto inqiroz paytlarida ham investor foyda ko‘ra oladi.

Xulosa o‘rnida aytish kerakki, hozirda (yaqin 15 yillikda) O‘zbekiston ta‘lim tizimi xizmatlari bozori hali to‘liq egallanmagan, davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlanuvchi, hali o‘shish potentsiali yuqori bozor hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining "Ta‘lim tog‘risida"gi Qonuni 23.09.2020 yil O‘RQ-637-son.
2. Fayzullayeva N.S. Ta‘lim iqtisodiyoti va menejmenti. O‘quv qo‘llanma. T. 2020.
3. X. Ibragimov, SH. Abdullayeva. Pedagogika nazariyasi (darslik). T., «Fan va texnologiya», 2008, 288 bet.
4. Qosimov M.S., Investitsiya loyihalar tahlili. Darslik.- T., TDIU, 2019.-168 bet
5. Berkinov B.B., Yakubov I.O., Sunnatov M.N., Institutsional iqtisodiyot: fanidan amaliy mashg‘ulotlar o‘tkazish bo‘yicha. -O‘quv qo‘llanma.–T.:2019.-170-b.

Internet saytlari

6. Lex.uz
7. Spot.uz
8. Sof.uz 13.01.2021 12:47